

תרגומו של הרב יוסף קאפח לפירוש המשנה לרמב"ם

פרופ' הדסה שי

— א —

שנים רבות עסק הרב קאפח בתרגום כתביו של הרמב"ם מערבית לעברית, ותרגומו איפשרו לרבים שאינם יודעים ערבית לעיין בחיבוריו החשובים וללומדם. מפעלו הגדול והחשוב הוא ההדרת פירושו של הרמב"ם למשנה. תחילה חקר ועמל להעמיד את הטקסט של המקור, לאחר שבחן את כתבי היד של המחבר למהדורותיו, ולאחר מכן תרגמו לעברית. ומאחר ששאף להעביר את דבריו של הרמב"ם כרוחם מן הערבית אל העברית, בדרך כלל לא קיבל את דרך התרגום של קודמיו כמוכנת מאליה אלא ביקש דרכים חדשות, שיתאימו למטרתו. הוא היה חדור הכרה בכובד האחוריות שרבעה עליו.

בהקדמתו לתרגום פירושו של הרמב"ם למשנה ב"סדר זרעים" כתב הרב קאפח שמטרתו לתרגם בלשון קלה ופשוטה, וכשהיו לפניו מילים שונות, ניסה ככל האפשר להעדיף את המקובל בלשון חז"ל, או בלשוננו של הרמב"ם, והשתדל שתרגומו יהיה נאמן למקור, וכן שיהיו הדברים ברורים למעיין, והעיד על עצמו שלשם כך שינה לעתים בתרגומו את סדר המילים שבמשפט הכתוב במקור. יש שהמתרגם הוסיף בהערותיו לתרגומו גם דברי הסבר למילים או לצירופים שתרגם בהם את הפירוש לאותה משנה, ויש ששיתף את המעיין גם בלבטיו בדבר התרגום הנאות באותו מקום, ולעתים העיר על תרגומים שנעשו לפניו. והנה שלוש דוגמאות להערותיו המלוות את תרגומו, שיבואו לאחר ציטוט עיקרי הדברים בערבית, ותרגומם בידי הרב קאפח לעברית [בתוך סוגריים מרובעים]:

א. הרמב"ם כתב בהקדמתו לפירושו ל"סדר זרעים" (עמ' מד):

"פאדא גמע מן תלך אלדנאניר אלתי אעטא פיהא ארואחה אלתלאתה גמלה" — ["וכאשר יקבץ מאותם הדינרין שמסר כל רוחו עליהם"]. המתרגם העיר על 'רוחו', שיש הבדל בערבית

בין 'רוח' ובין 'נפש' וכאן כתב הרמב"ם 'ארואחה', ריבוי של 'רוח', ואולם הוא תרגם 'רוח' בלשון יחיד ולא רבים, מפני שחשש שאם יכתוב 'רוחותיו' יתפרש צדדים, ואם יכתוב 'רוחיו' אולי יקראוה כלשון 'רווח', ולכן העדיף לתרגמה בלשון יחיד. המתרגם מצא לנכון לנמק מדוע תרגם שם שבמקור כתוב בריבוי במילה המציינת יחיד.

ב. בפירוש לברכות ג, ה (עמ' סח) כתוב:

"כלאם הדה אלמשנה אנמא הו פי אלמתחרין (כך!) אלדין כאנא יחרוזן אן יכמלוא קרית שמע מע טלוע אלשמס עלי אלפאק" — [דברי משנה זו אינם אלא בותיקין שהיו נזהרין לגמור קרית שמע עם עלות החמה באופק]. בהערה על 'ותיקין' שבתרגומו הנ"ל, כתב המתרגם: "'אלמתחריין' (כך!) עניינה המדקדקים במצוות, ותרגמתי 'ותיקין' כלשון חז"ל, דף כה ב". ואמנם כתוב בברכות שם: "ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה". גם הרמב"ם השתמש בחיבורו ב'ותיק' וב'ותיקים'.

ג. בביאור למגילה ב, ב (עמ' שמט) כתוב:

"ומתנמנם, אן יכון קד כאמרה אלנום ולם יסתגרק פיה כמא חדדנא פי אכר פסחים" — [ומתנמנם, הוא שהתחיל לישון ועדיין לא ישן שינה עמוקה כמו שהגבלנוהו בסוף פסחים]. והרב קאפח ביאר בהערה מה פירושו של תרגומו 'שהגבלנוהו': "'חדדנא' — קבענו גבול מתנמנם". להלן יובאו עוד דוגמאות מהערותיו של המתרגם על אופן תרגומו.

— ב —

במקום שנוקק הרב קאפח ללשון אחרת, הסביר בהערותו מה גרם לו לנקוט לשון זו. בפירוש המשנה, ברכות ה, א (עמ' עד), "אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש", כתוב: "יעני בכובד ראש, אלוקאר ואלתאהב" — [וענין בכובד ראש, הרצינות וההתכוננות]. והעיר על המילה 'רצינות' שבתרגומו: "אם כי מלה זו מחודשת ומתרחק אני מאד מלהשתמש במלים מחודשות, אבל הואיל ופירוש המלה שבמקור 'אלוקאר': 'אלרזאנה', וממלה זו עצמה נוצרה המלה 'רצינות', והיות שהיא תוצאה ישירה של מלת 'אלרזאנה' והיא המתאימה ביותר למכוון, לא נמנעתי מלהשתמש בה". כאן ציין המתרגם, שזוהי מילה מחודשת מן הערבית. ואמנם אליעזר בן-יהודה חידש את המילה 'רצינות' בדרך תרגום שאילה של המילה הערבית 'רזאנה'.

— ג —

את זהירותו של הרב קאפח והשקפתו על הדרך שראוי לתרגם והכרת כובד האחוריות הרובצת עליו, ניתן לראות בתרגום המונח 'תקדיר', החוזר ונשנה בפירוש הרמב"ם. השימוש במונח הטכני הזה הוא חלק חשוב מפירושו לטקסט של המשנה שאינו מובן, כפי שיבואר להלן, ויש חשיבות יתרה לאופן תרגומו לעברית. המתרגם נמנע מללכת בעקבות מתרגמי ימי הביניים, וההולכים בדרכם, ולא תרגם את המונח הזה 'שיעור', ואף את הפועל 'קדר', ששימש לצורך זה, לא תרגם 'שיעור'. אמנם המילה 'שיעור' נתקבלה כמונח טכני בפני עצמו, עם שאר המונחים

העבריים שחודשו בימי הביניים, בתוך הלשון המשוערבת שנתפשה כלשון המופת של הכתיבה העיונית בעברית גם בדורות הבאים. למעשה הריקו המתרגמים את המילה מכלי אל כלי בלא שהעבירו את התוכן, ו'שיעור' היא חסרת משמעות למעיין בתרגומים אלה, כמוה כ'תקדיר' בערבית, ועל המעיין לשער בכל מקום ומקום על פי ההקשר מה כוונתה.

נתקלתי בקושי לתרגם את 'תקדיר', כשההדרתי את פירושו של תנחום הירושלמי לתרי-עשר, מפני שאף לא מילה עברית אחת כתרגום 'תקדיר' התאימה להקשר הדברים בכל מקום ומקום. הלא 'שיעור' מביעה בלשון המשנה "ערך, כמות, מידה". יתר על כן, היא מקבילתה ותרגומה של המילה הערבית 'מקדאר' וכיוצא בה הפועל 'קדר' בבניין שני מובנו "העריך, שיער, הניח". ואילו המונח 'תקדיר' לא זו הייתה כוונתו ולא זה היה שימוש, כפי שנתחוויר לי.

בימי הביניים, כשנתקלו פרשני המקרא והבלשנים בכתוב במקרא שמסיבות שונות לא היה אפשר לקבלו או להבינו כפי שנכתב, אם בשל אנתרופורמיזם, או מפני שהיה פסוק חסר, או שהיו בו מילים יתרות, או שנשתבש בו סדר המילים, ביקשו להבין מה הייתה כוונת הכותב, ולמעשה הציעו נוסח אחר במקום הכתוב, אם על ידי תוספת מילים, או השמטת מילים, או בסדר מילים שונה: וכשהציעו את הצעתם, הקדימו לה בדרך כלל את המונח הטכני 'תקדיר', וכן את הפועל 'קדר'. המדקדק והמילונאי יונה אבן גנאח השתמש גם הוא במונח זה לאותה מטרה לא רק בספר הדקדוק שחיבר, "כתאב אללמע" (ספר הרקמה), בייחוד בפרקים שייחד לביאור טקסטים מעין אלה, אלא גם בערכי מילונו ללשון המקרא, "כתאב אלאצול" (ספר השורשים). יהודה אבן תיבון, אבי המעתיקים (המתרגמים), כפי שכינהו בנו שמואל אבן תיבון, תרגמו בדרך כלל "שיעור". כאן יבואו דוגמאות מתוך מאות ההיקריות שבכתביו של יונה אבן גנאח לשימוש במונח 'תקדיר', וכן תרגומו בידי יהודה אבן תיבון במילה 'שיעור'.

מ"כתאב אלאצול" יובאו מובאות מן המקרא שעסק בהן המילונאי באחדים מערכי האות אל"ף, מהן שינוי סדר המילים ומהן תוספת מילה או מילים, או החלפת מילה במילה אחרת. ליד כל מונח טכני ששימש להצעת המילונאי יבוא בסוגריים מרובעים תרגומו של יהודה אבן תיבון ב"ספר השורשים".

'או', או בן יגח או בת יגח ... ותקדירה [ושיעורו] אם בן יגח או בת יגח. 'או', ידעת כי אז תולד ותקדירה [ושיעורו] ידעת אז כי תולד. 'או', זבח ומנחה לא חפצת אזנים כרית לי, ואלתקדיר [והשיעור] זבח ומנחה לא חפצת אזנים לא כרית לי. 'אולי', אולת תסלף דרכו, פיכון תקדירה [שיעורו] ואשת אולת.

המילונאי השתמש גם במילים הנרדפות ל'תקדיר', ששימשו אף הן באותו תפקיד כמו 'תקדיר', 'כאנה קאל', 'אלמעני', וכן 'במעני', 'אראד', וכן 'אלמראד בה' ו'יריד', 'אי'. להלן דוגמאות של כאנה קאל: 'אבל', ועד אבל הגדולה, פכאנה קאל [וכאילו אמר] ועד עמק הגדולה. 'אדם', על האדמה אשר נשבע כאנה קאל [כאילו אמר] על הארץ. 'אוץ', כי אץ לך הר אפרים... כאנה קאל [כאילו אמר] כי צר לך הר אפרים.

להלן דוגמאות מן המונח הנרדף 'מעני': 'איך', איכה יעברו הגוים האלה במעני [כלומר]

כאשר. 'אול', אולי יעשה זרים יבלעהו אלמעני [העניין] ואם יעשה זרים יבלעהו. 'או', או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשום, אלמעני [העניין] אם נודע.

והנה דוגמאות של שימוש במונח 'יריד' והדומים לו: 'אלה', ושבתם אלי אל נכון יריד [רצה לומר] באמת. 'אדר', אל בית הנשים שני אראד [רצה לומר] שנית, וכמוהו מדה שני אראד [רצה לומר] שנית. 'בלג', וכן מבליגי אלמראד בה [הרצון בו] מבליג. מבליגתי אלמראד בה [והחפץ בה] מבליגה.

וכן המונח 'אי': 'אול', כמא קיל כי מרי המה אי [רוצה לומר] כי עם מרי המה. 'אלה', וכל הארץ באו מצרימה לשבור אל יוסף אי [כלומר] מן יוסף.

כאמור, הרבה אבן גנאח לבאר ב"כתאב אלמע" (ספר הרקמה) לשונות במקרא שאינן מובנות, ולשם הצגת מה שהתכוון לו הכתוב השתמש במונחים השונים שזכרו לעיל. דוגמה מאלפת למונחים הטכניים שהשתמש בהם הבלשן הם שלושת המקומות בספר (בעמוד 252, 306 וכן 370) שעסק בהם בביאור הכתוב ורק היא יחידה אין לו ממנו בן או בת (שופטים יא, לד), והשתמש במונחים הטכניים השונים לשם הצגת כוונתו של הכתוב: 'תקדיר', 'יריד', 'מעני'. ומתברר שגם הכותבים האחרים לא הבחינו ביניהם, והשתמשו בהם לאותה מטרה.

— ד —

כפי שזכר לעיל, אף תנחום הירושלמי הלך בדרך קודמיו והשתמש במונח 'תקדיר' בפירושו למקרא. וכשביקשתי למצוא מילה עברית אחת שתשמש תרגום ל'תקדיר' החזר ונשנה בפירושו, נתחזר לי, שבכל מקום ומקום התבקש תרגום במילה המתאימה להקשר, ותרגמתי באחת מן המילים האלה: 'כוונתו', 'רוצה לומר', 'כאילו אמר', 'כלומר', 'ראוי להבינו'. כמו כן נתברר, שתנחום קודמיו השתמש לאותה מטרה בפירושו גם במונחים הנרדפים ל'תקדיר': 'מענאה', 'יריד', 'אלמראד', 'אי', 'כאנה קאל'. והמילים העבריות שתרגמתי בהן את 'תקדיר', שזכרו לעיל, הן למעשה תרגומן. גם הן שימשו מונחים טכניים ובאו לפני הנוסח שהציע הפרשן, כיצד יש להבין את כוונת הטקסט הכתוב במקרא, כלומר כל אחת מהן שימשה במקומה בתפקיד של המונח 'תקדיר'. ולמעשה, המונח 'תקדיר' שימש בכוח ככל אחד מנרדפיו, ועל כן לא היה אפשר לתרגם אותו בכל מקום ומקום באותה מילה עברית.

לא רק בפירושו למקרא אלא גם במילונו ללשון "משנה תורה" של הרמב"ם, "אלמרשד אלכאפי" (המדריך המספיק), הקדים תנחום הירושלמי את המונח 'תקדיר' להצעתו כיצד יש להבין את הכתוב. במהדורתו "אלמרשד אלכאפי" (האותיות א-כ) לא תרגם המהדיר הרב ברוך טולידאנו את 'תקדיר', שזכר בו שלוש פעמים, במילה 'שיעור':

בערך "הלם" ביאר המילונאי את "מחליק פטיש את הלם פעם": פתקדירה הולם בפעם, והמהדיר תרגם: ופירושו הולם בפעם, כפי שתרגם את 'שרחה' בדברי ההמשך שם על 'הלמי': קאלו פי שרחה [אמרו בפירושו] מי מלח עזים.

וכן בערך 'טבל' ביאר תנחום את 'דמאי': ולדלך קאלו אן תקדירה דא מאי, וטולידאנו תרגם: ולכן אמרו שפירושו דא מאי.

ובערך 'בל' ביאר את 'מובל': תקדיר מובל מהובל, והמהדיר תרגם: וביאור מובל מהובל. כנראה סבר ש'תקדיר' הוא פירוש וביאור, ואולם אין זה מתאים לדברי תנחום שם, כפי שניתן לראותם בהקשרם כנ"ל.

— ה —

בעיון בפירושו של הרמב"ם למשנה, נתברר שהרמב"ם נהג בטקסט המשנה כפי שנהגו הפרשנים והבלשנים שקדמו לו בטקסט המקרא; וכשנתקל במילה זו בטקסט שקשה להבינו כפי שהיה כתוב, ביאר מה הייתה כוונתו של הכתוב והציע נוסח אחר שהתכוון לו הכותב, כשהוא מקדים לו את המילה 'תקדיר'.

הרב קאפח לא תרגמה במילה 'שיעור' אלא במילים אחרות. המילה 'שיעור' שימשה לו כתרגום 'מקדאר' ו'קדר', למשל בפירושו לתרומות א, ז (עמ' רעג): "ואנמא לא נגעלה פי תרומת מעשר לכונהא מעלומה' אלמקדאר וקד שאחח אלנץ עלי קדרהא וקאל מעשר מן המעשר". והרב קאפח תרגם: "ואי אפשר לאמרו על תרומת מעשר לפי ששיעורה ידוע, והקפיד הכתוב על שיעורה ואמר מעשר מן המעשר". וכן את צורת הריבוי "מקאדיר" תרגם "שיעורים", בפירוש הרמב"ם לפאה ג, ז (עמ' קה): "וסתבין הדה אלמקאדיר פי אכר הדה אלמסכתא" — [ויתבארו שיעורים אלו בסוף מסכתא זו]. גם את 'חד' תרגם הרב קאפח 'שיעור'. בפירוש לחגיגה א, ב (עמ' שעד): "וליס להא חד" — "ואין לה שיעור", כך פעמיים שם.

גם את 'תקדיר' המשמש לעתים בלשונו של הרמב"ם במשמעות 'מקדאר', תרגם הרב קאפח 'שיעור'. וזה בפירוש הרמב"ם למשנה כלים יז, יא (עמ' קנט) לכתוב "מדות הלח והיבש שעורן באיטלקי, זו מדברית": "והנאך באן אן בסאה מדברית הו אלתקדיר" — [ושם נתבאר כי בסאה מדברית הוא השעור]. ובהמשך דבריו שם כתב הרמב"ם: "ומקדאר הדה אלאכיאל אלתי תקדמת לנא פי גמיע אלמשנה אנמא הי בסאה מדברית" — [ושעור המדות הללו שכבר קדמו לנו בכל המשנה אינן אלא בסאה מדברית]. ו'תקדיר' במוכין 'מקדאר' חוזר גם בהמשך פירושו שם וגם לפני כן, בפירושו למשנה ט, שם (עמ' קנח): "אלתקדיר באלאמה פי אלשריעה כתיר" — [מרוכה הוא השעור באמה בתורה]. ברור מן ההקשר ש'תקדיר' כאן נרדף ל'מקדאר'.

וכיוצא בו צורות נטויות מן הפועל 'קדר' (שם, משנה יא, עמ' קס): "ואעלם אן אלקב קדר בארבע ועשרין ביצה" — [ודע כי הקב שיערוהו עשרים וארבע ביצים]. וכן בתרגום הפירוש למקוות ו, יא (עמ' תקסה): "ינבגי אן יקדר אלתקב" — [צריך לשער את הנקב]. בפרק הזה חוזר 'מקדאר' בפירוש המשנה פעמים רבות, ורק לפעמים כתוב 'תקדיר' באותו המובן, וכפי שראינו לעיל תרגמן הרב קאפח כולן 'שיעור' ובריבוי 'שיעורין', ואת הפועל 'קדר' — 'שיעור'. כבר בתרגום הארמי של המקרא ובדברי חכמינו ז"ל מצאו הפרשנים והבלשנים בימי הביניים את העיסוק בטקסטים שלא היה אפשר להבינם כפי שהם. הם האמינו שכאשר נכתב הטקסט, היה ברור בזמנו. על תרגום 'תקדיר' כתב הרב קאפח בהערה לתרגומו מונח זה בפירוש הרמב"ם לחגיגה א, ג (עמ' שעד, הערה 20):

כל מקום שאמרו בש"ס "חסורי מחסרא והכי קתני" או "הכי קאמר" כותב רבינו 'תקדיר',

כלומר: ענינה, שלמותה, תקונה. ובנדפס תרגם תמיד 'שיעור' ובתרגומי פעמים כתבתי כך ופעמים כך, אבל לא 'שיעור'.

ואמנם כך נהג המתרגם גם בפועל 'קדר', כמו למשל (שם, שם): "קד קדרת ה'ה אלמשנה"
— [כבר תוקנה משנה זו], והערתו הנ"ל מכוונת למילה "תוקנה".

— 7 —

'תקדיר' או אחד מנרדפיו באים בדרך כלל לפני הצעתו של המחבר, כיצד אפשר להבין את הכתוב במקור, כמשתמע ממנו. מובן שההצעה עצמה באה אף היא בעברית. נקל להבחין בין השימוש באחת מן המילים הנרדפות האלה: 'אי', 'כאנה קאל', 'יריד בה', 'אלמראד בה', 'יעני', 'מענאה' כמונח הטכני 'תקדיר' לבין השימוש באחת המילים שמוכנן בשימוש הלשון הרגיל הוא 'פירוש', 'מובן', 'כוונתו', או 'רוצה לומר', שאחריה באים דברי ההסבר של המחבר בערבית. שאין 'תקדיר' כשלעצמה פירוש, אפשר גם לראות את המקומות בפירוש המשנה שהרמב"ם כתב בהם גם 'תקדיר', או הפועל 'קדר', וגם 'שרח'. במקרים אלה סבר שהצעתו שם כיצד להבין את הכתוב שימשה גם פירוש לכתוב, כמו למשל בפירושו לחגיגה א, ג (עמ' רעג): "קד קדרת ה'ה אלמשנה ובינת הכדא" — [כבר תוקנה משנה זו ובוארה כך: עולות נדרים ונדבות במועד באות, ביום טוב אינן באות, ועולת ראייה באה אפילו ביום טוב, וכשהיא באה אינה באה אלא מן החולין, ושלמי שמחה באין מן המעשר]. בביאור המשנה בנדרים א, ג — "לא חולין לא אוכל לך", כתב הרמב"ם (שם, עמ' קטז): "תקדיר דלך ואלמעני פיה" — [ענין כל זה והכונה בו: כל שאוכל לך טמא עלי]. וכן בפירושו לאבות ה, טו (עמ' תסג): "תקדיר ה'ה אלכלאם והו שרחה הכדא" — [ענין דבר זה והוא פירושו כך: כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל בטל דבר בטלה אהבה, ושאינה תלויה בדבר בטל אינה בטלה לעולם].

ואלה המונחים העבריים שתרגם בהם הרב קאפח את המונח 'תקדיר': 'תיקונו', 'הכוונה', 'עניינו', 'רוצה לומר', 'שלמותו', 'סידור הלשון', 'סדר משנה זו'. להלן יוכאו מתוך פירושו של הרמב"ם למשנה דוגמאות לתרגום 'תקדיר' בידי המהדיר במונחים שונים, ולאחריהן דוגמאות למונחים הנרדפים לו, ולצד כל מונח ומונח תרגומו של המהדיר [בסוגריים המרובעים]:

מעשרות ה, ד (עמ' שלז): "להוציא מהן משקין, ראגע עלי [= מוסב על] גפת וזוגין, ואלתקדיר [= ותקון הלשון כך]: להוציא משקין מן הגפת ומן הזוגין". — שבת ב, ה (עמ' כד), "המכבה את הנר מפני שהוא מתירא מפני גוים, מפני לסטים, או מפני רוח רעה. ואם בשביל החולה שיישן פטור": "ותקדיר ה'ה אלמשנה הכדא": [= ותקון משנה זו כך]: מפני גוים, מפני לסטים, מפני רוח רעה — פטור. ואם בשביל החולה שיישן, מותר". — ביכורים ב, ב (עמ' תכב): "אף לזרים, אלתקדיר [= תקון הלשון]: אע"פ שהוא אסור לזרים, אוסר כל שהוא". — קנים ג, ה (עמ' תסט): "פיכון תקדיר קולה [= ויהיה ענין אמרו] 'ממין אחד' הכדא [= כך]: במה דברים אמורים בשהיו שתי הקנים ממין אחד, אבל משני מינין תביא שתיים יעני [= כלומר] שתי פרידות. ועלי ה'ה אלתקדיר [= ועל פי תקון זה] הו גמיע קולה הנא [= הוא כל מה שאמר כאן]: 'ממין אחד ומשני מינין'". כאן תרגם הרב קאפח את 'תקדיר' פעם 'עניין' ופעם

'תיקון'. — שוטה ג, ג (עמ' רנה): "למדה תפלות, תקדירה [= ענינו] כאלו למדה תפלות". — זבחים יא, ח (עמ' עז): "יבשל בו כל הרגל, אלתקדיר [= ענינו]: יבשל בו כל יום ויום מימות הרגל". — כתובות ה, ז (עמ' פג): "אלתקדיר [= הענין כן]: לא פסק שעורים כפלים בחטים אלא ר' ישמעאל שהיה סמוך לאדום שעורים שלהם רעות". — בבא בתרא ב, א (עמ' צח): "מכתלו של חברו, תקדירה [= ענינו] מכותל בורו של חברו". — כתובות ג, א (עמ' עב), "ואלו נערות שיש להן קנס": "תקדיר אלמשנה הכדא [= ענין משנה זו כן]: ואלו נערות פסולות שיש להן קנס". — ראש השנה ב, א (עמ' שטו), "אם אינן מכירין אותו, משלחין עמו אחר להעידו": "אלתקדיר [= סדור הלשון כן]: אם אין בית דין מכירין זוג זה שהעיד על החדש, משלחין אנשי המקום עמו זוג אחר להעיד שזוג זה כשר הוא". — מגילה א, ד (עמ' שמו), "אין בין אדר הראשון לאדר השני אלא מקרא מגלה ומתנות לאביונים": "תקדיר אלמשנה הכדא [= סדר משנה זו כן]: אין בין ארבעה עשר וחמשה עשר של אדר הראשון לשל אדר השני אלא מקרא מגלה ומתנות לאביונים, אבל אלו ואלו אסורין בספד ותענית". — מגילה ב, א (עמ' שמז), "קראה על פה, קראה תרגום, בכל לשון, לא יצא": "ותקדיר הדה אלמשנה ותפסירהא הכדא [= וסדר משנה זו ופירושה כן]: עברי שקראה תרגום בכל לשון, לא יצא חוץ מלשון יווני, אבל קורין אותה ללעוזות בלעז, והוא שכתובה בלעז".

מן הדוגמאות שלעיל ראינו ש'סידור הלשון' ו'סדר משנה זו', שהם-תרגומי 'תקדיר', לא התכוון הרב קאפח בתרגומו זה לרמוז שההצעה שבאה אחריהן יש בה סדר מילים שונה מסדר המילים של הכתוב, אלא זהו אחד מן המונחים שתרגם בהם את המונח 'תקדיר'. יבמות ג, יג (עמ' כ): "אם היו כהנות נפסלו מן התרומה, קדרוה [= ענינו כן]: אם היו כהנות נשואות לישראל, נפסלו מן התרומה". כאן תרגם הרב קאפח את הפועל 'קדרוה' בשם 'ענינו'.

להלן יבוא המונחים הנרדפים ל'תקדיר', וכן לפועל 'קדרוה', שהשתמש בהם הרמב"ם, ותרגומו של הרב קאפח לצדם [בסוגריים מרובעים]: שבת ג, א (עמ' כה), "נותנין עליה תבשיל": "יריד בה [רוצה לומר]: נותנין מערב שבת". — שוטה ג, ג (עמ' רנה): "יש לה זכות, יריד בה [רוצה לומר] זכות תורה". — יבמות ב, ט (עמ' טז), "הרגוהו, תנשא אשתו": "ואנמא יריד בה [אלא כוונתו בכך]: אני הייתי עם הורגיו". — ברכות א, ה (עמ' סא): "וקולה [ואמרו] בין תכלת ללבן, יריד בה [רוצה לומר], בין תכלת שבציצית ללבן שבה". — שבת ה, ג (עמ' לה): "וקולה ובלבד שלא יכרוך, יריד בה [רוצה לומר], שלא יקשור ויכרוך". — תעניות ב, ב (עמ' שלב): "ביתו ריקן, יריד בה [רוצה לומר], ריקן ממזונות וריקן מעברות". — שבת יב, ה (עמ' סג): "אחת בארץ ואחת בקורה, יריד בה [רוצה לומר], כתב אות אחת בארץ ואות אחת בקורה". — כתובות ד, א (עמ' עה): "מעשה ידיה ומציאתה, יריד בה [רוצה לומר], מעשה ידיה מציאתה". — גטין ו, ב (עמ' רכח): "וקולה היא ואביה, יריד בה [רוצה לומר], או היא או אביה". — חגיגה א, ג (עמ' שעד-שעה): "ושלמי שמחה באין מן המעשר. ויריד בהדא אלמעשר [והכוונה במעשר זה] מעות מעשר שני". כאן לא תרגם הרב קאפח מילולית את הפועל 'יריד' בפועל עברי אלא בשם 'הכוונה'. — ערוכות ה, ט (עמ' קכט): "קאלוא אן מעני [אמרו שענין] אין בה דיורין: אינה ראויה לדיורין". — תרומות ג, ו (עמ' רעט): "לא תאחר, מענאה

[ענינו], לא תאחר ממלאכתך ודמעך". — עירובין ח, ה (עמ' קמג): "הרי זה אוסר, יעני [כלומר], אוסר על בני עירו". — מעשר שני ה, ז (עמ' שסח): "בזמן הזה, יעני [רוצה לומר], בזמן שאין בית המקדש קיים". — מעשרות ב, ד (עמ' שכו): "כלכלת תאנים שתרמה, יעני [רוצה לומר], שתרמה קודם שתגמר מלאכתה".

לעתים רחוקות ביותר כתב הרמב"ם את הצעתו המביעה את כוונת הכתוב במשנה, מבלי משים, בלשון הערבית, במקום בעברית. בפירושו המשנה שבת טו, ב (עמ' סח-ט), "יש לך קשרין שאין חייבין עליהן כקשר הגמלים וכקשר הספנים": "היה אלמשנה להא תקדיר, ודלך אנה קאל אן אום עקד לא ילום עלי עקדהא מא ילום עלי קשר הגמלין והספנין ולם ידכרהא, והי אלעקד אלתי תעקד לתחבת מדה מא מן אלזמאן מתל מן יעקד עקדה פי אללגאם ליקוד בה אלפרס תים יחלה בעד דלך". והרב קאפח תרגמה לעברית: "למשנה זו יש תקון, והוא, אמר שיש קשרים שאין חייבין על קשירתן כמו שחייבין על קשר הגמלין והספנין ולא ביארם, והם הקשרים שקושרין אותן להתקיים זמן מועט כגון שקשר קשר בשך כדי לנהוג בו את הסוס ויתירונו אחרי כן".

בדוגמאות שהבאנו מתרגומו של הרב קאפח באה לידי ביטוי שאיפתו של המתרגם לדייק בתרגום המונח 'תקדיר' ונרדפיו לעברית שתהיה מובנת למעיין ותביע עד כמה שאפשר במדויק את כוונתו של הרמב"ם בכל מקום ומקום. כאמור, לפני הרב קאפח נהגו המהדירים לתרגם את 'תקדיר' במילה העברית 'שיעור', כמו למשל בתרגום דבריו של הרמב"ם בתוך תשובה לשאלה קי"ט.¹ וזה נוסח המשנה שהרמב"ם מבאר שם (נדריים יא, ח): "הרי המעות האלו נתונים ליך מתנה, ובלבד שלא יהא לבעליך רשות בהם, אלא מה שאת נושאת ונותנת בפיך". 'תקדיר' אלכלאם הכדא [שיעור הדברים כן]: ובלבד שלא יהא לבעליך רשות בהן, אלא יהיו המעות האלו למה שאת נותנת לפיך". והרמב"ם הוסיף עוד 'תיקון' (שם, עמ' 209): "פכאנה קאל [כאלו אמר]: הרי המעות האלו נתונים ליך במתנה, על מנת שתאכלי בהן ותשתי".

במונח 'תקדיר' הציע הרמב"ם את תיקונו לחלק הראשון של הכתוב במשנה, ולאחר מכן, במונח הנרדף לו 'כאנה קאל', הציע את תיקונו לחלק השני. מכאן ברור ששניהם שימשו בלשונו לאותה מטרה, והמהדיר תרגם את 'תקדיר' במילה 'שיעור' ואת 'פכאנה קאל' — 'כאלו אמר'. ראוי לציון, שהרמב"ם ביאר משנה זו בנדריים רק באופן כללי, ולא הציע נוסח אחר המביע את כוונת הכתוב, ובדיעבד יש כאן השלמה לפירושו.

— ז —

שמואל אבן תיבון כתב במבוא לתרגומו ל"מורה נבוכים", על הסכנות האורכות לפתחו של המתרגם מערבית לעברית, ופירט שם את הדברים השונים בשתי הלשונות העלולים להכשיל את המתרגם:

1. תשובות הרמב"ם, מהדורת יהושע בלאו, ירושלים תשי"ח, כרך א, עמ' 208.

וכן ישמשו בערבי בקצת עניינים במילות שלא יימצאו בעברי בעניינים ההם, כמילת 'שם' שבערבי כשירצו החכמים לומר שיש בעולם או בנמצא דבר אחד יאמרו שיש שם דבר אחד, רומזים במילת 'שם' אל המציאות, ואין זה נמצא בלשון עברי, וזולת זה עניינים ודברים רבים מאוד שיש הבדל בין שתי הלשונות... ואיך לא אירא מהיכשל בזה, והנה הרב הגדול מרנא ורבנא משה עבד האלהים כשרצה לדבר מעט בדברי חכמה בספר המדע ובמקומות אחרים מן החיבור ההוא נמשך אחר לשון הערבי בעניינים ההם, הנה שימש במילת 'שם' הנזכרת במקומות רבים. כתב בראש פרק ראשון מספר המדע: "יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון", ובסוף הלכה שנית: "כלומר אין שם מצוי אמת מלבדו". ובכל זה נמשך אחר דברי החכמים בלשון הערבי, כי בעברי לא נמצא זה העניין עד שמעט מאנשי הארץ הזאת ידעו לקרות אותו אך קראו אותו בצירה תחת השי"ן והביניהו כינוי לבורא יתברך, וכן נמצא לו בלשונות אחרות במילות אחרות. ואם המחבר בלשון עברי לא נמלט מהימשך אחר לשון אחר שגור בפיו בעניינים ההם ואע"פ שאיננו בין עיניו ולא מעתיק אותו, איך ימלט מהעתיק המילה ההיא שהיא בין עיניו ובפיו, והוא טרוד המחשבה בהעתקתו, מהימשך אחר עניין הלשון שהוא מעתיק ממנו ואחר מילותיו.

על פי רוב כתב הרמב"ם ב"משנה תורה" יש', כגון: "יש אות שיש עליה תג אחד ויש אות שיש עליה שבעה" (הלכות ספר תורה ז, ח), ואולם במקומות אחדים ב"ספר המדע" כתב הרמב"ם יש שם': "לידע שיש שם מצוי ראשון" (הלכות יסודי התורה א, א); "אין עוד מלבדו כלומר אין שם מצוי אמת מלבדו כמותו" (שם א, ד); "ויודע שיש שם גופים שגולמם מחובר מארבעת היסודות" (שם ד, ז). ואולם יש שם' מצוי גם בעשרות מקומות אחרים מחוץ ל"ספר המדע", כפי שאפשר לראות בדוגמאות שלהלן המובאות מ"משנה תורה":

— הלכות תעניות ה, א: "יש שם ימים שכל ישראל מתעניין". — הלכות גירושין ד, יז: "ואין שם עדי מסירה, אבל אם יש שם עדים שנמסר לה הגט בפניהם". ובהלכה שלאחר מכן חוזר: "ואם אין שם עדי מסירה", עוד פעמיים. ובהלכה כ: "אם יש שם שני עדים נקראים בסוף גט זה". ובהלכה כא: "היו שם שני עדים בלבד". וב"מגיד משנה" לשם: "כל שיש עדי מסירה... כשאין עדי מסירה לפנינו". וכשציטט שם את דברי הרמב"ם, כתב ה"מגיד משנה": "זוה מבואר בדברי רבינו שכתב 'אבל יש שם עדים שנמסר לה הגט בפניהם והיה כשר'. בגיטין, פו ע"א כתוב: "ואין עליו עדים.. הרי יש עליו עדים... ואין בו אלא עד אחד". — הלכות ביאת המקדש ח, טז: "יש שם באדם ארבעה מומין אחרים". — הלכות שכירות ו, ה: "ואם יש שם מנהג הולכין אחר המנהג". — הלכות מלווה ולווה ד, יד: "אם יש שם רווח תן להם חלקם מן הרווח ואם יש שם הפסד תפסיד אתה לבדך". ואולם בדרך כלל כתב הרמב"ם יש', למשל בהלכות דעות ז, ד: "ויש דברים שהן אבק לשון הרע".

— ח —

את 'תם' שבפירוש המשנה תרגם הרב קאפח על פי רוב יש', ואולם לעתים תרגם יש שם', כלהלן: — כתובות יב, ד (עמ' קח): "ואנמא כלאפהם אדא לם יכן תם שטר כתובה" — "לא

נחלקו אלא כשלא היה שם שטר כתובה". — כלים כט, א (עמ' רלב), בפירוש "נומי הכפח של זקנה", פירש הרמב"ם: "וליס אן תם כפח של ילדה" — "ולא מפני שיש שם כפח של ילדה". — מקוות ז, ב (עמ' תקסז): "הו מתאל לקולה פי אול אלפרק אן תם אשיא לא מעלין ולא פוסלין" — "הוא הדגמה למה שאמר בתחלת הפרק שיש שם דברים לא מעלין ולא פוסלין". במקום אחד תרגם הרב קאפח כאילו היה כתוב בפירוש הרמב"ם 'תם'. — שוטה א, ו (עמ' רמט): "ואן לם יחצר חבל מצרי פאי חזאם אתפק" — "ואם לא היה שם חבל מצרי, מביא איזה חבל שיהיה". ואולם, כאמור, במקומות רבים אחרים תרגם 'תם': 'יש' כמו, למשל, שבת טו, ב (עמ' סח): "אנה קאל אן תם עקד לא ילום עלי עקדהא" — "והוא אמר שיש קשרים שאין חייבין על קשירתן".

— ט —

על פי רוב הקפיד הרב קאפח על לשון תרגומו. רק במקומות ספורים, נמשך שלא בטובתו אחרי טקסט המקור הערבי שלפניו, ואילו היה סיפק בידו חזקה עליו שהיה מתקנם. להלן יפורטו הדברים ויובאו דוגמאות:

זכר או נקבה

1. בדרך כלל תרגם הרב קאפח לעברית במין הדקדוקי המקובל בעברית. ואולם לעתים תרגם לעברית במין הדקדוקי המקובל בערבית, כגון טהרות ח, ט (עמ' תקכה): "קאל פי הדה אלהלכה אן אלעצא אדא אבתלת במשקין טמאין" — "אמר בהלכה זו שאם נרטבה המקל במשקין טמאין". ואולם ראוי לזכור ש'מקל' במשנה גם בזכר, כגון כלים יז, טז: "ומקל שיש בו בית קיבול מזוזה ומרגליות", וגם בנקבה, כגון טהרות ח, ט: "מקל שהיא מלאה משקין טמאין". — מכשירין ה, ה (עמ' תרנג): "ועלי אן אלחגר טאהר פוק סטח אלמא" — "ואף על פי שהאבן בולט על פני המים". [לכאורה גם במשנה כלים ה, ב כתוב: "האבן היוצא מן התנור טפח". כך כתוב גם במשנה בהוצאת הרב קאפח, ואולם הרמב"ם ציטטה בתוך פירושו שם (עמ' עה): "האבן היוצאת מן התנור טפח". חנוך ילון ניקד את "יוצא" בקמץ תחת הצד", ככתוב רק פעם במקרא, בקהלת י, ה].

יחיד או רבים

2. בדרך כלל תרגם הרב קאפח את הפועל ואת התואר המוסכים ל'מים' בלשון רבים, אף על פי שבערבית 'מא' בלשון יחיד, כגון בבא בתרא ד, ז (עמ' קטז-קיו): "בית השלחים, הי אלמגארי אלתי יגרי פיהא אלמא לאסקא שגר אלמדינה" — "הם התעלות שהמים עוברים בהן להשקות אילני העיר". ואולם יש שתרגמו ביחיד, כמו בדוגמאות שלהלן: — מכשירין ג, ז (עמ' תרמה): "חיניד יכון אלמא" — "אז יהיה המים" ... "אד דלך אלמא נתלש ברצון" — "מפני שאותו המים נתלש ברצון" — טהרות ט, ג (עמ' תקכח): "יוגד פי אספל אלבור תחת אלזית מא אסוד,

דלך אלמא הו אלדי יקול אלחכמים אנה משקה וינתגס" — "ימצא בקרקעית הבור תחת השמן מים שחורים, אותו המים הוא שאמרו חכמים שהוא משקה ומתטמא". 'מא אסוד' תרגם 'מים שחורים', ואולם את הפועל 'וגד' תרגם 'מצא'. וכן בכל שאר ההיקריות שם תרגם את כל המוסב ל'מים' בלשון יחיד, כפי שהוא בערבית. — טהרות ח, ט (עמ' תקכה): "אתצל מא אלמקה בתלך אלמשקין טמאין" — "יתחבר מי המקוה באותן המשקין טמאין". אבל בהמשך הפירוש תרגם את הכתוב (עמ' תקכו): "פאן דלך אלמא טאהר" — "הרי אותן המים טהורין" ... "יוכון אלמא כלה קד אסתקר פי אלמוצע אלמנכפץ" — "והיה כל המים נח במקום הנמוך" ... "פקד אעם מי מקוה טטח מן טטוח הדא אלמא אלדי בתוך הכלי" — "הרי כבר הציף מי המקוה חלק של פני אותן המים שבתוך הכלי".

כפי שראינו, חלק מן התרגום המוסב אל 'מים' ביחיד, וחלק ברכים. ובמקום אחד בפירוש שלא נכתב 'מא' אלא 'קטר' כתב המתרגם בעברית 'מים' ואת המוסב אליו ביחיד, ביצה ה, א (עמ' שז): "ודלף, אלקטר אלתי תקטר אלסקוף אלצעיפה אדא נזל אלמטר" — "ודלף, הוא המים הנוטף מן הגגים הרעועים כשהמטר יורד". וכיוצא בזה בשם 'זיתים', שהוא תרגום השם הקיבוצי 'זיתון', למשל טהרות ט, א (עמ' תקכז): "יכתזן פיהא אלזיתון ויתעפן הנאך אלי וקת אלעציר יכרג ויעצר" — "ואוצרין בהן את הזיתים כדי שירקב שם עד זמן הסחיטה מוציאין אותו וסוחטין אותו".

3. ריבוי של 'מא', 'מיאה' בערבית תרגם הרב קאפח 'מימות', כמו מקוות ד, ד (עמ' תקנה): "תם יטלק הדא אלמא והדא אלמא מן מיאזב אלג ותכתלט אלמיאה בחצר" — "ואחר כך פוטר את המימות אלו ואלו מצנור של גג ויתערבו המימות בחצר". 'מימות' כלשון הרמב"ם. וכן בפירוש מקוות ה, ה (עמ' תקנח): "אן אלמיאה אלגאריה מן אלעין" — "שהמימות הזורמים מן המעין".

4. במקומות שכתב הרמב"ם על עצמו בלשון רבים, תרגם קאפח לעתים בלשון יחיד, למשל שבת א, א (עמ' יג): "וקד אעלמתך פי צדר כלאמנא" — "וכבר ביארתי לך בהקדמת דברי". במקומות אחרים בלשון רבים, כגון בפירוש מקוות ג, ד (עמ' תקמט): "קד בינא פי ברכות" — "כבר בארנו בברכות", וכן בפירוש שם ד, ב (עמ' תקנב): "כמא בינא מראת" — "כמו שבארנו כמה פעמים".

לשון ימי הביניים

5. הרב קאפח השתמש בתרגומו גם במונחים שחודשו בימי הביניים, כגון המונח 'תשבורת', שחודש בתרגום שאילה מן הערבית, ותרגם בו את 'מסאחה', בייחוד לציון נפח. — חלה ב, ו (עמ' שפב-שפג): "פיכון עלי הדא אלכיל אלדי ילזמה אלחלה מכיאל פי מסאחתה עשר אצאבע פי עשר אצאבע פי ארתפאע תלאת אצאבע ועשר אצאבע ועשר אצאבע..." — "נמצא לפי זה שעור המדה החייבת בחלה מדה שיש בתשבורתה עשר אצבעות על עשר אצבעות ברום שלש אצבעות ועשירית אצבע ועשירית אצבע". — פאה ח, ה (עמ' קכו): "פנערפך במסאחה' כל כיל מנהא" — "אבל אודיעך תשבורת כל מדה מהן". ואולם יש שתרגם אחרת,

כגון בתרגום המשך הפירוש לאותה משנה חלה ב, ו (עמ' שפב): "יבין לך אן מסאחה' אלקב אלמדכור" — "תבין שמדת הקב האמור", וכן שם (עמ' שפג): "מסאחה' פצאה" — "שמידת חללה".

6. אלשאם בלשון הרמב"ם מכוון ל'ארץ ישראל', וכך תרגם הרב קאפח את פירוש דמאי ו, ד (עמ' קנג): "קרתני, מנסוב אלי קריה, ויריד בולך רגל מן סאיר בלאד אלשאם גיר ירושלם" — "קרתני, הבא מן הקריה, כלומר איש משאר ארץ ישראל זולת ירושלם". וכן תעניות א, ג (עמ' של): "והדא כלה פי בלאד אלשאם" — "וכל זה בארץ ישראל". ובהמשך דבריו שם כתב הרמב"ם 'ארץ ישראל'.

7. הרב קאפח תרגם מן הערבית בפעלים מן השורש 'נגב', כלשון המשנה, ולא משורש 'יבש', כפי שאפשר לראות בדוגמאות אלה: מקוות ב, ט (עמ' תקמז): "וגף כל מא פי אלגב" — "ונגבו כל המים שבכור". — שביעית ב, א (עמ' רכה): "עד שתכלה הלחה", חתי תגף אלארץ' ותנקטע רטובה' אמטאר אלרביע מנהא" — "עד שתנגב הארץ ותכלה רטיבות מטר הקיץ ממנה". — חגיגה ג, א (עמ' שפג): "מנגב ומטביל", אנה יגפף אלאניה" — "שמנגב את הכלי". וכן בבבויין התפעל, מכשירין ה, ג (עמ' תרנב): "'שיגובו', כי תגף בתפרק אלמא פי גמלתהא" — "'שיגובו', שיתנגבו על ידי פזור המים בכלון". על שיתנגבו העיר שם הרב קאפח: "אפשר היה לתרגם 'שיחברו' ונמנעתי מכך שמא לא יובן". וזו לשון הרמב"ם בהלכות טומאת אוכלין יד, א: "פירות שירד הדלף לתוכן ועירבן כדי שיתנגבו לא הוכשרו". ובמשנה נקרה פעם אחת בבבויין התפעל, בטהרות ג, ח: "כדי שיתנגב", והתכוונו למשקה, שיתייבש מאליו.

8. פעלים מן השורש 'פסד' יש שתרגם המתרגם לעברית 'נתקלקל', כגון נדרים א, ב (עמ' קטו): "אצל פסאד לגה מא" — "יסוד קלקול כל לשון". — דמאי ג, ו (עמ' קמב): "ומתקלקל, אלפאסד" — "נפסד", ובהמשך דבריו שם תרגם "ולו פסד" — "ואפילו נתקלקל", ו"אלפאסד" — "המקולקל". — תרומות ג, א (עמ' רעז): "סרוח, מפסוד" — "מקולקל". — סוכה ב, ח (עמ' רעו): "ויסריחה' פי לגתהם אלפסאד" — "ויסריחה' בלשונם הקלקול". — שם, שם: "לאן הי אסרע פסאד באלמא" — "שמתקלקל מהר במים".

ורבים המקומות שתרגם בהם המתרגם את 'פסד' שבערבית לצורות מן השורש העברי 'פסד', כגון מקוות ח, ג (עמ' תקעא): "קד פסדת צורתה" — "שכבר נפסדה צורת אותו הזרע". — שבת ב, ג (עמ' כב): "ור' עקיבה ירי אן דלך אללף אפסדהא" — "ור' עקיבה סובר שאותו הקפול הפסידה". — סוכה ב, ח (עמ' רעו): "ואיסר שי מן אלמא יפסדה" — "ומים מועטין מפסדין אותו".

לפני כן תרגם יהודה אבן תיבון את דברי אבן גנאת בערך 'אלח' במילונו — "יחדו נאלחו' מענאה אלפסאד ואלתגייר" — "ענינו ההפסד והשנוי". גם הרמב"ם כתב כך ב"משנה תורה", כגון הלכות יסודי התורה ד, ג: "אפילו הזהב והאודם אי אפשר שלא יפסד ויחזור ליסודותיו". וכן שם, שם ד: "ולא כל הנפסד כשיפסד, מיד יחזור לארבעה היסודות".

9. 'שם נופל' אף הוא תרגום שאילה בלשון תרגומו של הרב קאפח: — פאה א, ד (עמ' צד): "ואסם 'תבואה' ואקע עלי כמסה' אנואע מן אלחכוב" — "ושם 'תבואה' נופל על חמשה

מיני זרעונים". — כתובות ג, ז (עמ' עד): "הנא אבין לך הדיה אלאסמיאה עלי מא דא תקע" — "כאן אבאר לך שמות אלו על מה הם נופלים". — ברכות א, ה (עמ' סא): "תכלת, אסם ואקע עלי אלצוף אלזורק פקט" — "... שם נופל על הצמר 'אלזורק' בלבד". והעיר שם על 'זורק': "גון כחול כהה מאד". ולאחר מכן ביאר 'וכרתן' — 'אלאכצר', והעיר: "גון ירוק כהה כגון הירקות, ולא תרגמתי 'ירוק' כי שם זה בעברית נופל על ירוק כירק, וירוק כחלמון ביצה או חריע. ורבינו מפרש 'וכרתן' שם לגון וצבע, ולא שם הכרישין". גם בהערות אחרות כתב הרב קאפח בלשונו, שלא בתרגום, 'שם נופל', כגון לפאה א, ד (עמ' צו, הערה 36): "הואיל ונלקטים כאחד ומכניסים לקיום, נופל עליהם שם 'קצירה' בסתם".

ושנים לפני כן כתב כך יהודה אבן תיבון בערך 'אדר' ב"ספר השורשים", בלשונו, בלא שתרגם תרגום שאילה: "אן הדיה אללגה יוצף בהא כל גליל" — "כי הלשון הזה מפילים אותו על כל גדול בסוגו ומינו". נראה שדרך ביטוי זו בעברית נשתרשה גם בלשונו העברית של המתרגם.

כתיבי צורות

10. בלשונו של הרמב"ם ב"משנה תורה" יש שתי צורות ריבוי לשם העצם 'גג', 'גגין' וכן 'גגות', בדומה לתלמוד הבבלי. למשל, הלכות מאכלות אסורות יג, ז: "וכן שני גגין שהיה גג ישראל למעלה וגג העכו"ם למטה". בהלכות עירובין ג, יח: "כל גגות העיר", בדומה למשנה עירובין ט, א: "כל גגות העיר רשות אחת... אחד גגות ואחד חצרות ואחד קרפיות".

אין במשנה צורת הריבוי 'גגין'. גם הרב קאפח כתב בתרגומו את שתי הצורות, כגון בפירוש למשנה בעירובין שלעיל תרגם את דברי הרמב"ם בפירושו שם (עמ' קמז): "ואלחכמים יקולון פי אלסטאח" — "וחכמים אומרים בגגות". ו'גגים' בתרגום הפירוש לביצה ה, א (עמ' שז): "ודלף, אלקטר אתי תקטר אלסקוף אלצעפיפה אדא נול אלמטר" — "ודלף, הוא המים הנוסף מן הגגים הרעועים כשהמטר יורד".

11. גם בכתיב הלך הרב קאפח בעקבות הרמב"ם. השם 'נוי' מקובל בלשונו של הרמב"ם במשקל אחר, 'נואי', כפי שאפשר לראות למשל בפירושו לכלים יד, ד (עמ' קלז): "אמא אלרצאן אלדי יעמל מן גנבי אלענק פהו טאהר לאנה לנואי" — "אבל העופרת שעושין משני צדי הצואר הרי זה טהור מפני שהן לנוי", ולא העיר המתרגם דבר על הכתיב 'נואי'. תנחום הירושלמי ביאר את מבנהו של השם 'נואי', בערך 'נאה' במילון "אלמרשד אלכאפי", על הביטוי 'נואי הטלית' (הלכות שבת יט, כ) [על פי תרגומי במהדורתי שנמסרה לדפוס]:

טובה ויופייה, אבל שורשו של שם התואר הזה 'אוה', והנו"ן של הנפעל, כמו 'שחורה אני ונאווה'. אבל כשהרבו להשתמש ב'נאה' ו'נאוה', נעשתה הנו"ן כשורשית, ואמרו מהם 'נואי', במשקל 'רואי', 'חולי', 'יופי'.²

2. ראה מ' בר אשר, "פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה", עדה ולשון, ו, ירושלים תש"ס, עמ' 43, הערה 238.

12. הרמב"ם נהג לכתוב פעלים בבניין התפעל בקיום התי"ו, גם בשורשים שהיא מידמה לעיצור שלאחריה, כגון הלכות טומאת אוכלין טו, א: "מים שבכלים מתטמאין בין לרצון בין שלא לרצון ומטמאין אוכלים וכלים". הלכות טומאת מת ו, ג: "אפילו נגע כלי חרש במת מגבו אינו מתטמא". הלכות מקוות א, ד: "שאין מתטהר במקווה אלא הכלים האמורין בתורה". חגיגה ב, ו (עמ' שפ-שפא): "לא בד לה מן נייה לדלך אלשי אלדי יטהר לה" — "צריך להתכוון לאותו דבר שהוא מתטהר לו". הלכות כלים ז, יא: "עור שכרך בו את המטבע... מתטמא ומתטהר אפילו עשר פעמים ביום". אף הרב קאפח נהג לכתוב פעלים בהתפעל בלא השמטת התי"ו, בתרגום פירוש המשנה, כגון שבת ח, ד (עמ' מח): "דבק, אלעלך" — "דבק, כל דבר המתדבק". הרב קאפח תרגם 'מתנדב', בבניין התפעל, כגון נדרים א, א (עמ' קטו): "וכאן אלפצלא לא יתברעון בקרבן איצא ולו נדבה" — "לפי שהכשרים לא היו מתנדבין קרבן ואפילו נדבה". 'מתנדבין', כלשון המשנה במנחות יב, ד: "מתנדב אדם מנחה של ששים עשרון".

ציטוט לשון המקרא

13. את 'עבראניה' תרגם הרב קאפח: 'עברית'. השימוש ב'עבראני' וב'לסאן אלעבראניין' לציון לשון המקרא היה נפוץ בכתביו של אבן גנאח, ויהודה אבן תיבון תרגמם בדרך כלל 'עברית', או 'לשון העברים'. למשל, בערך 'אז' במילונו כתוב: "והדא פי אלעבראני כתיב", ותרגומו: "וזה הרבה בלשון העברים". וכן בערך 'אדר': "לאן אלמערפה קד תנעת באלנכרה פי לסאן אלעבראניין — "פעמים מתארין הנודע בסתם בלשון העברים".

הרב קאפח תרגם את דברי הרמב"ם באותו אופן, כלומר 'עברית', ולא 'לשון המקרא', ככוונתו. למשל, פאה ז, ג (עמ' קכב): "הוסבך בעלים, תשבך פי אלורק [= נסתבך בהם], והי לפטא עבראניה [= והיא מלה עברית]: "נאחזו בסבך". מקוות א, ח (עמ' תקמג): "ולפטא [= ומלת] זוחלין עבראניה [= עברית]: "זוחלי עפר". דמאי ג, ג (עמ' קמא): "להצניע, ... והי לגה עבראניה [= והיא מלה עברית]: "זעצנע לכת עם אלהיך". שבת כד, ג (עמ' צג): "והי גמיעא אלפאט עבראניה [= וכולן מלים עבריות]; מלעיטין מן קולה: 'הלעיטני נא', וממרין מן מעני אלסמן [= ענין פטום]: "שור ומריא". וכן כתב 'אסם עבראני מחץ', כמו כלים כט:א (עמ' רלב): "ורדיד, ... והו אסם עבראני מחץ [= והוא שם עברי בהחלט]: "נשאו את רידיי מעליי". וגם שבת א, ג (עמ' יז): "לבקרו, ... והי לפצה עבראניה מחצה [= והיא מלה עברית בהחלט]: "לא יבקר הכהן".

14. 'קאלי' בא בכתבי ימי הביניים לפני פסוק המצוטט מן המקרא. נהגו לתרגמו באותם ימים 'אמר', 'נאמר'. וכך תרגם גם הרב קאפח, כמו שבת ב, א (עמ' כא): "וקאל [= ונאמר]: "והנותר ממנו עד בקר באש תשרפו" (שמות יב, י). ויש שהקדים הרמב"ם לכתוב 'קאל אללה', והרב קאפח תרגמו מילולית, כגון שבת א, א (עמ' יא): "ואלאשארה אלי דלך מן קול אללה בעשתה אחת" — "רמו לזה מה שאמר ה': 'בעשתה אחת'. — שם ב, ג (עמ' כב): "וקאל אללה [ואמר ה']: "והזה על האהל". ולעתים תרגם 'שנאמר', כגון ביכורים ג, ד (עמ' תכט):

"קאל אללה [שנאמר]: 'ולקח הכהן הטנא מידך'". באופן דומה תרגם הרב קאפח גם 'נץ', כמו חגיגה א, ב (עמ' שעד): "ונץ אתתורה [= ונאמר בתורה] וזבחת שלמים ושמחת לפני ה' אלהיך", נדרים א, ג (עמ' קטז): "אלנץ פי קולה [בכתוב באמרו]: לאסר אסר על נפשו". ולעתים בא בפירוש המשנה 'קאל', וכן 'קול' לפני ציטוט מדברי חז"ל, למשל: שבת א, יא (עמ' יט): "והו קולהם [= והו אמרם] מצוה להביא מן ההדיוט".

משפט מצב

15. בלשונו של הרמב"ם ב"משנה תורה" משפט המצב כתוב כמקובל בערבית, למשל הלכות דעות ג, ג: "שאי אפשר שיבין וישתכל בחכמות והוא רעב וחולה". הלכות ביאת המקדש ה, יז: "וכל העובד והוא יושב, חילל ועבודתו פסולה". את פירוש המשנה תרגם הרב קאפח באופן דומה, כגון כתובות ד, ה (עמ' עו): "בת ישראל אדא נתארסה לכהן תאכל בתרומה והי בבית אביה" [= והיא בבית אביה], כבערבית. שוטה ט, טז (עמ' רעח): "ורגע אתתעלים ואלנאס קעוד" — "וחזרו ללמוד ובני אדם יושבין". ואולם יש שתרגם כדרך העברית, למשל גיטין ו, ה (עמ' רכט): "מן יכרג מן אלסגן והו מכבול" — "היוצא מן הכלא כשהוא כבול".

משפט זיקה

16. למשפט הזיקה בערבית כללים השונים מן הנהוג בעברית. על פי כללי התחביר של הערבית אם השם הזוקק אינו מיודע, לא תבוא אחריו מילית הזיקה והמשפט אסינדטי (= משפט זיקה בלתי מקושר). יש שהרב קאפח תרגם מילולית לעברית, ויש מקומות שלא הושפע מן המקור ותרגם על פי כללי התחביר העברי, במשפט סינדטי (= משפט זיקה מקושר). להלן יבואו דוגמאות מתרגומו של הרב קאפח לפירוש המשנה לרמב"ם, שתרגם במשפט אסינדטי, כבמקור:

ברכות א, א (עמ' נט): "והו ציא יטהר פי גהה' אלשרק קבל טלוע אלשמס" — "והוא אור יראה בפאת מזרח קודם עלות השמש". שבת ה, ד (עמ' לו): "והו נבאת יגעל פי אנוף אלאנאת מן אלגנס" — "והוא צמח נותנין אותו בחוטמי הנקבות מן הצאן". זבים ד, ג (עמ' תרעה): "וקלת, דאירה מן עוד תעמל חול אלרחא" — "וקלת, עגול של עץ עושין סביב הרחים".

ואולם יש שבערבית המשפט הוא אסינדטי, והמתרגם תרגמו במשפט סינדטי, כמו למשל שבת יז, ב (עמ' עג): "רחת, לוח ידרי בה אלקמח" — "רחת, לוח שבו זורין את החטים". בבא בתרא ד, ח (עמ' קיז): "ושומירה, כימה מן קצב ונחווה יקעד פיהא אלחאראס לדלך אלמוצע" — "ושומירה, סוכה של קנים ודומיהן שבה יושב שומר אותו המקום". וכשהמשפט הוא סינדטי במקור, בדרך כלל הוא מקושר גם בתרגום, כגון שבת ו, א (עמ' לז): "עלי אלוקאיה אלתי תגטי בהא ראסהא" — "בשבכה שמכסה בה את ראשה".

המשפט השמני

17. רבים הם המשפטים השמניים בלשון הערבית, ובהשפעתה גם בלשון העברית העיונית בימי הביניים. הרב קאפח נמנע בדרך כלל מלתרגם במשפט שמני ותרגם במשפט פועלי, למשל שבת

א, א (עמ' י): "וסנבה עליהא ענד דכרהא" — "ונעיר עליהן כשיזכרו". טהרות ח, ו (עמ' תקכב): "תם פסד בעד אנתגאסה" — "ואחר כך נפסד אחר שנטמא". ואולם, כפי שראינו לעיל, את 'קולה', ו'קולהם' תרגם פעמים רבות: 'אמרו', 'אמרם'.

עניינים אחרים

18. מילת השייכות 'של' אינה קיימת בערבית, ובדרך כלל תרגם הרב קאפח את 'מן' שבערבית המשמשת לצורך זה במילה 'של' העברית, כגון: בבא בתרא ד, ח (עמ' קיז): "ושומירה, כימה מן קצב" — "ושומירה, סוכה של קנים". זבים ד, ג (עמ' תרעה): "וקלת, דאירה מן עוד" — "וקלת, עגול של עץ". וכן תרומות יא, א (עמ' שיג): "ויינמלין, הו כלט מן כמר ועסל וזית ופלפל" — "הוא תערובת של יין ודבש ושמן ופלפלין". כלאים ט, ז (עמ' ריז): "אנהא כלהא מן צוף" — "שהם כולם של צמר". ולעתים קרובות תרגם בסמיכות, כגון כלאים א, ח (עמ' קע): "וחלמית, נוע מן אלכצר — "מין ירק". שם ו, ד (עמ' רו): "והו נוע מן אלתין" — "והוא מין תאנים".

ואולם לעתים תרגם במילת היחס 'מן', כגון: תרומות י, י (עמ' שיא): "וחסית, אלפראד מן חסיות" — "לשון יחיד מן חסיות". שבת ה, ד (עמ' לו): "פי אנוף אלאנאת מן אלגנם" — "בחוטמי הנקבות מן הצאן". שביעית ה, ט (עמ' רמג): "פי אלפרק אלתאני מן דמאי" — "בפרק שני מדמאי".

19. הרב קאפח תרגם 'טלב' — 'שאל', כגון תעניות א, ג (עמ' שלא), "עד אמתי שואלים גשמים": "וכיף יטלבון אהל הדא אלמוצע אלמטר פי מרחשון" — "ואיך ישאלו אנשי אותו המקום גשמים במרחשון". המתרגם תרגם כלשון המשנה שפורשה כאן, 'שואלים', בדומה ללשון המקרא: "מים שאל חלב נתנה" (שופטים ה, כה), וכלשון הרמב"ם למשל בהלכות תפילה ב, טז: "משבעה ימים במרחשון שואלין את הגשמים".

20. הרב קאפח תרגם במילה העברית המקבילה למילה הערבית 'ראית', כגון סנהדרין י, א (עמ' קצה): "ראית באן אתכלם הנא" — "ראיתי לדבר כאן", והמתרגם העיר שם: "ראית" תרגמתי אמנם תרגום מלולי 'ראיתי' וענינה 'מצאתי לנכון', 'החלטתי בדעתי'. בדרך כלל תרגם אחרת, כגון חגיגה א, ב (עמ' שעד): "וירון בית שמאי אן אלעולה תכון אכתר תמן לכונהא כלהא לה" — "ובית שמאי סוברים שצריך להיות דמי העולה יותר מפני שכולה לה". שבת ב, ג (עמ' כב): "ור' עקיבה ירי אן דלך אללף אפסדהא" — "ור' עקיבה סובר שאותו הקפול הפסידה".

21. הרב קאפח תרגם את 'אלמדינה' במילה המשנאית הנפוצה 'מדינה', ולעתים תרגמה 'עיר' ואף 'כרך'. שבת א, א (עמ' ז): "ולא פי סור מדינה, לאן אלמדינה אדא כאנת מסורה באבואב ואגלאק ליסת הי רשות הרבים" — "ולא היא תוך חומות מדינה, לפי שהמדינה אם היתה מוקפת חומה ויש לה דלתות ומנעולים אינה רשות הרבים". שבת יב, ה (עמ' סד): "בחסב אצטלאח אהל אקלים או אהל מדינה" — "לפי מנהג אנשי אותה ארץ או אנשי המדינה". נדרים ז, ד (עמ' קמ): "אלכארגה ען אלמדינה ... עלי קרב מן אלמדינה" — "חוץ לעיר ... קרובים

לעיר". כתובות יג, י (עמ' קיב): "עיר, אלבואדי אלתי חול אלמדינה. וכרך, אלמדינה אלמתחצרה" — "עיר, הכפרים שסביב הכרך. וכרך, עיר גדולה המיושבת", והעיר הרב קאפח שם: "אלמתחצרה ענינו המיושבת ודרים בה בני אדם עירוניים ובעלי נימוסין, אומרים פלוני 'חצרי' היפך כפרי, והכוונה בעל הליכות ונימוסין עירוניים". ברכות ט, ד (עמ' פח): "כרך, אלמדינה" — "כרך, המדינה", ובהערתו שם: "כלומר עיר גדולה וכך נקרא בערבית 'מדינה'".

22. שבת א, ג (עמ' יד-טו): "ולבלר, אלכאתב" — "ולבלר, הכותב". 'כותב' אינו נפוץ בלשון חז"ל, הוא כתוב בתוספתא ובתלמוד הירושלמי אף כי אינו נפוץ שם, ואולם הרב קאפח תרגם בו את 'אלכאתב', שהוא ביאור הרמב"ם ל'לבלר', וכנראה העדיפו מן 'סופר' במקום זה.

23. 'לעמל' בערבית שני מובנים: א. "לעשות"; ב. "לשים". זבים ד, ג (עמ' תרעה): "וקלת, דאירה מן עוד תעמל חול אלרחא כילא יתטאיר אלגבאר מן אלשי אלמטחון" — "וקלת, עגול של עץ עושיין סביב הרחים כדי שלא יתפזר האבק מן הדבר הנטחון". וגם שם תרגם הרב קאפח כך. ובדומה לו בבא בתרא ד, ג (עמ' קטז): "וקלת, דאירה מן עוד תעמל חול אלרחא כי לא יתבדר שיא מן אלשי אלדי יטחון" — "וקלת, הקף של עץ עושיין אותו סביב הרחים כדי שלא יתפזר כלום מן הדבר הנטחון".

24. אבן גנאח כתב במילונו, בערך 'אדר': "ואנמא כותרת בהדה אלאלפאט לאריך אן הדה אללגה יוצף בהא כל גליל פי גנסה ופי נועה", ויהודה אבן תיבון תרגם: "והרביתי במלות האל להראותך כי הלשון הזה מפילים אותו על כל גדול בסוגו ומינו". לא כך תרגם הרב קאפח, כפי שאפשר לראות למשל בתרגום של פירוש המשנה, סנהדרין י, א (עמ' ריא): "ואחד, ליס כואחד אלגנס ולא כואחד אלנוע" — "אחד לא כאחדות המין ולא כאחדות הסוג".

את אופן תרגומו הסביר שם הרב קאפח בהערותו: "תרגמתי 'גנס' 'מין' ו'נוע' 'סוג' כי ה'מין' שם כללי יותר לגבי 'סוג' כהוראת 'גנס' לגבי 'נוע'. וכן שביעית ז, א (עמ' רמו): "וקד בינא אן אללוף נוע מן אלבלצל" — "וכבר ביארנו שהלוף מין בצלים"; "... וכדלך דרדרים גמע דרדר [= דרדרים ריבוי דרדר] והי אנואע אלשוך [= והם מיני קוצים]". פאה ב, ה (עמ' קב), "הזורע את שדהו מין אחד": "שרח מין, נוע" — "פירוש מין, נוע"; "... ושני מיני חיטים, נועין מן אלקמח" — "שני זני חיטה", והעיר שם הרב קאפח: "נוע' הוראתה כאן זין, ויש מקומות שאפשר לתרגמה 'סוג'. דמאי ה, ו (עמ' קג), "אפילו מאותו הסוג אפילו מאותו המין": "וסוג אסם קפה כבירה" — "וסוג שם קופה גדולה"; "... ומין, הו אלנוע". על 'נוע' העיר שם המתרגם: "יש שרבינו מפרש מין 'גנס', ויש 'נוע' וה'גנס' מתחלק ל'אנואע', כי ה'נוע' מצומצם ומוגדר יותר, ואני תרגמתי 'נוע' בדרך כלל 'סוג' לפי השמוש הרגיל בימינו, אם כי אין אצל רבינו מונח זה לענין זה". כאן הדגיש המתרגם בדבריו, שתרגם לא כלשון הרמב"ם אלא כלשון הרווחת בימינו. אין ספק שהתכוון שדבריו יהיו מובנים לכול, כמו למשל בפירוש המשנה שבת א, א (עמ' יא): "יריד בלך אנהא נועאן" — "רוצה לומר שהן שני סוגים"; "... ויכון פי הדין אלנועין תמאניה אקסאם" — "ושני סוגים אלו נחלקים לשמונה חלוקים".

סיכום

הרב קאפח, שהיה בקיא בעברית ובערבית, וכן במקורותינו, והכיר את כתביהם של הפרשנים והמדקקים של ימי הביניים, ואת כתבי הרמב"ם, התווה לעצמו את דרכו בתרגום פירושו של הרמב"ם למשנה. ראינו לעיל דוגמאות מעטות של השפעת הערבית על לשונו, ואין ספק שאילו היה סיפק בידו היה משנה אחדים מתרגומיו שם. ואולם בדרך כלל השתדל לכתוב בלשון חכמינו זכרם לברכה ובלשונו של הרמב"ם, ולהוציא מתחת ידו תרגום מדויק, הנאמן למקור, ועם זאת כתוב בלשון מובנת וקולחת. הובאו לעיל גם דוגמאות מן הכותבים שלפניו, כגון אבן תיבון ואף הרמב"ם שלעתים חלה בלשונו השפעת הערבית. וכאשר כתב בלשון ימינו, כפי שנוכר לעיל, ראה חובה לעצמו לנמק מדוע תרגם במילים כגון 'רצינות' כתרגום 'אלוקאר', או 'סוג' כתרגום 'נוע'. שאיפתו לדיוק ניכרת בחשיבות היתרה שייחס לאופן תרגומו את המונח הטכני הפרשני 'תקדיר', שהוא חלק מפרשנותו של הרמב"ם למשנה, שלא תרגמו 'שיעור' אלא במילים אחרות, והתאים את תרגומו להקשרו. תרגומו של הרב קאפח לפירוש המשנה של הרמב"ם משמש מופת לרבים.

משנת הרמב"ם

